
УДК 821.161.2Шев:821.162.1 Залеський

Людмила Ромащенко
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І БОГДАН ЗАЛЕСЬКИЙ

У статті крізь призму компаративного аналізу розглядається творчість Тараса Шевченка і Богдана Залеського.

Ключові слова: «українська школа», взаємовпливи.

The article deals with Taras Shevchenko's and Bohdan Zaleski's creative works through the prism of comparative analysis.

Keywords: «Ukrainian school», mutual influence.

W artykule przez pryzmat analizy komparatystycznej rozpatrzono twórczość Tarasa Szewczenki i Bohdana Zaleskiego.

Słowa kluczowe: «szkoła ukraińska», wpływy wzajemne.

Ідейно-художній потенціал творчості Тараса Шевченка вплинув і на діяльність представників «української школи» в польському письменстві, зокрема Юзефа-Богдана Залеського.

Можна помітити чимало спільного уже в біографіях обох поетів. Б. Залеський, як і Т. Шевченко, — сирота, рано залишився без батьківської опіки. Мати померла, коли йому було кілька місяців. Він не міг її пам'ятати, але проніс через усе життя синівську любов до неї. Батько, повністю зайнятий маєтком, не займався вихованням тринадцятирічної, наймолодшої дитини в сім'ї і віддав її під нагляд двох тіток, що залишили недобру згадку у пам'яті Богдана. Одна з них, турбуючись про власних дітей, доручила опікуватись племінником, який захворів на шкіряну хворобу, одному з сільських знахарів по імені Зуй, що мешкав у Канівському повіті. Семи-восьмилітній хлопчик прожив у нього близько півтора року, користуючись необмеженою свободою. Цілісінський день бігав по ярах і високих берегах Дніпра, прислухаючись до народних українських мелодій. Враження літ дитинства, спілкування з людиною і природою України глибоко запали в душу хлопчика й утворили найсвітліший образ, який поет зберігав усе життя. Ті чудові картини дитинства знайшли відображення у вірші, написаному на схилі літ:

З торбаном виріс я. Дніпр, Івангора,
Хата десь в гаю старого знахаря, —
Бачу! — ніби попрощався з нею вчора.
Співало птаство там, був білий день,
І знов дівчата виводили пісень [4, с. 5]*.

Подібні ідилічні картини знаходимо і в Шевченкових поезіях «Садок вишневий коло хати...», «І виріс я на чужині...», «Сонце заходить, гори чорніють...» та ін.

Як і Т. Шевченко, Б. Залеський силою обставин на тривалий час був відірваний від рідної землі (після поразки листопадового повстання у 1832 році змушений емігрува-

---

* Далі будемо посилатися на це саме видання, вказуючи в тексті сторінку (переклад українською мовою здійснено нами).

ти до Франції, де й помер у невеличкому містечку під Парижем у 1886 році). Від цієї розлуки обидва дуже страждали.

Б. Залеський і Т. Шевченко — представники романтичного напрямку в літературі — виявляли неабиякий інтерес до історичної тематики, невичерпних скарбів фольклору. Серед ранніх творів Б. Залеського чільне місце посідають історичні думи, названі переважно «думками»: дебютна «Дума про Вацлава», «Думка гетьмана Косинського», «Думка Мазепи» та ін. У Шевченка низка творів має назву «думка», а твір, яким відкривався «Кобзар» і який став естетичною програмою поета, називається «Думи мої, думи мої...».

Українського і польського поетів цікавили насамперед події національно-визвольного руху, зокрема гайдамачини. У Шевченка цей інтерес викликаний ще змалку розповідями діда Івана та інших живих тоді учасників тих пам'ятних подій, пізніше трансформованими у знамениту поему. Богдана оточили ще свіжі традиції гайдамацького руху під час навчання в уманській монастирській школі отців-василіян. Проте вони не спромоглися стерти в його серці того образу ідеальної України, який витворився із вражень раннього дитинства. Тому він не поділяє Шевченкових поглядів, виражених у поемі «Гайдамаки», бо в ній, мовляв, висловлюється «ненависть до ляхів» і прославляється уманська різня.

Загалом Б. Залеський черпав теми і тло для своїх віршів не з часів розбрату, а з часів згоди між Україною і Польщею, ідеалізуючи при цьому відносини між Річчю Посполитою і козацтвом. Ця добра згода тривала з XVI — поч. XVII ст. й асоціювалася з постатями Остафія Дашкевича, Ляха Сердешного (Предслава Лянцкоронського), Петра Сагайдачного.

Історичні погляди Б. Залеського заґрунтовані на популярних у той час працях, які популяризували серед широких верств історію народу, — «Історичних піснях» Немцевича та «Описі старожитньої Польщі» Томаша Швенського. Обидва джерела, написані 1816 року, доповнюючи одне одного, прославляли мужність козаків, їх великі заслуги у боротьбі з ворогами Польщі від півдня до сходу. Апогею ідеалізації стосунків між Польщею і козацтвом досягнуто в рапсодії «Даміан князь Вишневецький» у постаті старого козака Наума, створеній частково на підставі вражень дитинства, передусім розповідей про Вернигору. Наум був першим втіленням тієї легендарної постаті, символом згоди польсько-руської, який у містичному ореалі снується через усю польську романтичну поезію XIX ст., заяснівши незрівнянним блиском у Ю. Словацького, знайшовши свій вираз під пеналем Матейки й дійшовши аж до В. Виспянського. Заслуга Б. Залеського в тому, що він перший увів у польську поезію символічну постать, взяту з дитячих споминів, співця і віщуна, перед духовним зором якого відкривається не лише минуле, а й майбутнє.

Т. Шевченко теж вихований на думках віщого кобзаря Наума, і його приваблювала вільна спілка братерського лицарства — поляків і козаків. У вірші «Полякам» із замилуванням згадує часи, коли «братались з вольними ляхами, пишались вольними степами...» [3, с. 335]*. На думку Шевченка, добра згода порушилася внаслідок запровадження унії та інтенсивного наступу католицизму:

Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили (335).

* Далі цитуватимемо за цим же виданням, вказуючи в тексті сторінку.

Б. Залеський у конфлікті, який досяг особливої гостроти у 30–40-х роках XVII ст., як правило, звинувачує обидві сторони, захищаючи таким чином інтереси шляхетської Польщі. Проте є в нього твір, у якому авторські симпатії цілком на протилежному боці, — це «Думка Мазепи», український переклад якої зроблено нами вперше. Поет повністю виправдовує протест козаків проти гніту польських панів, який особливо посилився за панування Зигмунта III. На його думку, саме поляки виявилися невдячними, забувши багаторазові послуги, які надавали їм січовики у боротьбі з Портою та іншими ворогами:

Чи ж були ми ляхам вірні
Проти турків в кожній хвилі?
Ще гусари й не вступили,
Як ординців вже розбили.
І що маємо у зиску,
Крім ярма, ганьби, утиску? (92)

Б. Залеський вбачає одну з причин протистояння у політичній безпорадності короля і сейму, у їх нездатності навести лад у країні, у постійних гетьманських чварах:

Сейм, король, посла від станів...
Рада в раді, юні, старші;
І Пилявці, лжа гетьманів,
І походи регментарші.
Одна й другі добре ладять,
Та нічим нам не зарадять (92).

Чи не такі самі причини українсько-польського розбрату називає й Шевченко у поемі «Гайдамаки», зокрема в розділі «Інтродукція». Автор поеми, захоплюючись волелюбними традиціями попередників, водночас дорікає сучасникам за соціальну інертність:

А унуки? Їм байдуже,
Панам жито сіють (84).

У «Думці Мазепи» теж звучить докір сучасному поколінню за пасивність, відсутність патріотичних поривань, переважання меркантильних намірів:

Клич «до зброї» тут забули:
Норов молоді зіпсутий
(А все ж краще осавула,
Ніж їх канцлер преславутий).
Кожний мріє стать на службу —
Не хорунжим, не бунчужним (90).

Єднає українського і польського поетів неоднозначний, суперечливий підхід до діяльності Б. Хмельницького. Так, Б. Залеський, ідеалізуючи стару Польщу, в межах якої нібито щасливо розвивалася Україна як провінція, засуджував гетьмана, який,

мовляв, порушив державний лад і спокій, називав його «лотром». А в згадуваній «Думці Мазепи» захоплювався як ратними подвигами Хмельницького, котрий лупив поляків, аж «пір'я летіло», так і поетичною обдарованістю його натури. «Хмельницький так добре складав думи, як добре справлявся з поляками» (88), — читаємо вже в передмові до твору. Відтворюючи загальновідомі факти з життя Б. Хмельницького, зокрема його конфлікт із чигиринським старостою Чаплинським, польський поет відстоює право гетьмана не тільки боронити честь родини, а й помститися за страждання всього народу:

Знає староста чигиринський:
Обминай русяві коси.
Добре хльоста пан Хмельницький —
Ляхам аж носи повисли.
Не поможе ні латина,
Ні перина, ні дитина (91).

Т. Шевченко вітав добрі наміри Хмельницького й водночас критично висловлювався про наслідки його діяльності, коли були знехтувані положення Переяславської угоди, що привело до посилення самодержавно-кріпосницького гніту в Україні («Великий льох», «Стоїть в селі Суботіві...», «Чигрине, Чигрине...», «Розрита могила» та ін.).

Споріднює українського та польського митців зацікавлення такою відомою в українській історії постаттю, як гетьман Мазепа. І хоч у Шевченка немає окремого твору, повністю присвяченого цьому політичному та культурному діячеві, проте оцінку подій, пов'язаних із його діяльністю, знаходимо в низці поезій. Наприклад, у романтичній, алегорично-символічній поемі «Великий льох» поет засуджує політику соціального і національного гноблення, здійснювану Петром І щодо України, зі співчуттям змальовує трагедію Батурина — гетьманської резиденції, мешканці якої зазнали жорстокої розправи з боку царських військ:

...Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила (233).

Зміст вірша «Іржавець» пов'язаний із подіями в Україні після війни зі шведами і поразкою Мазепи. Шевченко співчутливо розповідає про поневіряння українських козаків, які після зруйнування військом Петра І Запорозької Січі (так званої Старої Січі) заснували на підвладній Кримському ханству території (урочище Олешки в понизов'ї Дніпра) новий кіш — «горе-Запорожжя». Не даючи прямої оцінки діяльності Мазепи та його спільників чи супротивників (кошового отамана Запорозької Січі Костя Гордієнка і фастівського полковника Семена Палія), Шевченко вбачав серйозну перешкоду для наступу царизму на Україні у спільній протидії всіх її соціальних сил:

...якби були
Одностайне стали

Та з фастовським полковником
Гетьмана єднали.
Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата... (332).

Що ж до прилуцького полковника Гната Галагана, який брав участь у зруйнуванні царськими військами Запорозької Січі, то йому винесено суворий присуд — «прилуцький полковник поганій» (332). Щоправда, подібна оцінка цілком протилежна тій, що зроблена у повісті «Музикант», де Галагана названо «славним прилуцьким полковником», за те, що він «первый отложился от Мазепы и передался царю Петру» (579).

Зацікавлення подіями, пов'язаними з діяльністю Мазепи, засвідчує і малярська спадщина Т. Шевченка (згадаймо майстерно виписані портрети Кочубея, Марії).

Б. Залеський присвячує Мазепі окремих твір. Взагалі образ українського гетьмана прикметний для польської літератури (відома поетична трагедія Ю. Словацького «Мазепа», повість польського прозаїка, публіциста, історика Равіта Гавронського «Пан гетьман Мазепа»), оскільки його життя, особливо замолоду, пов'язане з Польщею. «Думка Мазепи» — це ліричні роздуми героя, який опинився у складній ситуації і змушений покинути королівський двір, де служив пажем. Юнак — красивий і пристрасний, сміливий і по-козацькому безтурботний, щедрий на любовні захоплення:

Кожна краля мені рівня,
Коли юний, маю вроду.
Чи шляхтянка, королівна,
Чи дружина воєводи,
Чи русинка, чи черкеска,
Вишневецька, чи Собеська (89–90).

На думку Залеського, «жоден зі справжніх богатирів не був таким винахідливим у вчинках і романах, стільки разів не кохав, стільки пригод не зазнавав» (88), як Мазепа. Він при наблизненні Б. Хмельницького до Замостя добровільно, а не з примусу (як дехто твердив) залишає двір короля Яна Казимира. Втечу Мазепи автор мотивує не тільки й не стільки любовними ускладненнями, скільки бажанням долучитися до козацької вольниці й помститися за народні кривди, а відтак, досягти найвищого соціального становища:

Острови і Кодак маю,
Запорожців із п'ять тисяч,
Ніж за поясом тримаю,
Що іще в житті згодиться?!
І волю бути паном,
Українським стать гетьманом (90).

Мазепа у Залеського не лише сміливий, винахідливий юнак, а й людина, наділена почуттям прекрасного, про що захоплено говорить автор у передмові до твору: «... співав при торбані. Був він також і поетом, бо котрий український гетьман ним не

був» (88). Майбутнього гетьмана змальовано як патріота рідної землі. Служба при дворі польського короля не задовольняє його, тому він тікає до козаків. У романтичному ключі відтворено весь драматизм ситуації, в якій опинився юнак (спрага, голод, неймовірне напруження сил фізичних та духовних). І все ж молодому пажеві вдається обманути пильну сторожу, пройти непоміченим, аби невдовзі з'явитися в інших шатах — козацьких — на рідній землі, яка «мазовецьких пісків краща // Очаківська ліпша паша // І вода в Дніпрі цілюща» (93). Ці фінальні рядки, по суті, є лейтмотивом усього твору і безпосередньо перегукуються з Шевченковими:

...Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна... (395).

Б. Залеський сам відзначав великий вплив на нього поезії Кобзаря, з якою познайомив його Броніслав Залеський: «Я дістав збірник віршів Шевченка, виданий у минулому році в Петербурзі, — читаємо щоденниковий запис від 12 червня 1861 року. — Зранку я поспіхом узявся за читання українського співця... Ця поезія сповнила мое серце невимовною насолодою... Вона так живо воскресила в моїй душі Україну. Крім того, в його поемах і сердечних словах чується небуденний талант» [2, с. 64]. Польський поет присвятив Шевченкові вірш «Могила Тарасова», в якому називає його своїм побратимом, бо помічає багато спільного у своїй і в Тарасовій долі:

І нас обох у літа молодечі
Наумова плекала дивна дума, —
Аж поки власні пробудились речі.
Усе, чим край наш із давен рясніє —
Краса легенд і образів звабливих, —
Однаково відбилосся і віє
В моїх піснях і у Тараса співах [1, с. 114].

У них був і спільний ворог — Російська імперія, «тюрма народів», обом була близька ідея слов'янського єднання:

Кат козаків і лядський людожерця
Цар забиває нас в суворе путо,
Лещатами суворо мужнє серце, —
Та серце наше панциром окуто...
Заповідай же мир братам і згоду,
Жени здобичництво, на трупи ласе,
Народи клич до братства і свободи,
Полянський одnodумче мій, Тарасе! [1, с. 115]

Крім «Могили Тарасової», польський поет присвятив Кобзареві вірш «Тарас Шевченко», «До Шевченка, про його «Гайдамаки». Захоплюючись інтонацією, художньою довершеністю творів українського генія, Б. Залеський, проте, не завжди розумів їх соціальної та народної сутності. Однак, незважаючи на деякі розбіжності у трактуванні

певних історичних подій, Шевченка й Залеського сміливо можна вважати побратимами по перу, які щиро прагнули, «щоб усі слав'яне стали добрими братами».

ЛІТЕРАТУРА

1. Залеський Б. Могила Тарасова / Б. Залеський // Зеров М. Твори: У 2 т. — К., 1990. — Т. 2.
2. Ромащенко Л. Богдан Залеський і Черкащина / Л. Ромащенко // Холодний Яр. — Черкаси, 1998. — № 8.
3. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. — К., 1986.
4. Zaleski B. Wybor poezyj / B. Zaleski // Biblioteka Narodowa. — Seria I. — Krakow.